

OCENE IN POROČILA

Marjeta Šašel Kos, **The Roman Inscriptions in the National Museum of Slovenia. Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije**. Ljubljana : Narodni muzej Slovenije, 1997. 541 strani. (Situla. Razprave Narodnega muzeja Slovenije = Dissertationes Musei Nationalis Sloveniae ; 35).

Obsežno publikacijo sestavljata dva temeljna dela. Prvi del (vzporedno tečeta angleško in slovensko besedilo) predstavlja nastanek in razvoj zbirke napisov Narodnega muzeja (str. 20–73) in začetek epigrafske vede na Slovenskem s sklepno bibliografijo (str. 74–107). Drugi del (109–541, v angleščini) prinaša znanstveno objavo napisov v zbirki Narodnega muzeja: 181 spomenikov oziroma (s 24 spomeniki, na katerih se napis ni ohranil in z 11 izgubljenimi napisi) 216 spomenikov. Objavo zaključujejo bibliografija (493–526) in indeksi s konkordancami (527–541). Pred sodbo o publikaciji naj najprej kratko predstavimo oba njena dela.

Lapidarij Narodnega muzeja, po številu spomenikov tretji v Sloveniji (za ptujskim in celjskim), ima za seboj dolgo zgodovino, ki je tesno povezana s pojavom in razvojem zanimanja za antične spomenike in postopnega spoznavanja njihovega pomena za zgodovino mesta in dežele ter – od srede prejšnjega stoletja dalje – z razvojem epigrafske vede v našem prostoru. Iz obsežne uvodne študije je razvidno, da se je interes za rimske spomenike na Slovenskem pojavil z začetki humanizma, približno poldrugo stoletje kasneje kot v Italiji in istodobno ali le malo kasneje kot drugod v srednji in zahodni Evropi. V 15. stol. so rimske spomenike z napisi – tako kot v prejšnjih obdobjih – uporabljali predvsem za gradbeni material in le redki izobraženci (kot npr. po imenu neznani avtor *Kronike celjskih grofov* s srede 15. stol. in potopisec Paolo Santonino iz osemdesetih let 15. stol.) so bili na te napise pozorni. Od humanistov Avgušтина Tiferna iz Laškega (avtorja prve zbirke napisov, ohranjene v rokopisu iz leta 1507) in Dunajčana Wolfganga Lazija (prva knjižna objava napisov iz leta 1551 na podlagi Tifernovega rokopisa) dalje se je postopoma uveljavljalo spoznanje o pomenu teh napisov kot dotlej neupoštevanih primarnih zgodovinskih virov. Po okrog stoletni vrzeli v razvoju moremo ugotoviti velik napredek (upoštevanje teh napisov kot lokalnih historičnih virov) pri Janezu Ludviku Schönlebnu (*Carniolia antiqua et nova*, 1681; avtor je uporabljal Lazijevo izdajo napisov), nato ohranitev interesa, vendar ob slabši delovni metodi, pri Erazmu Francisciju v Valvasorjevi *Slavi vojvodine Kranjske* (1689) in pri Janezu Gregorju Dolničarju (*Historia Cathedralis Ecclesiae Lavacensis*, 1701), ki je z vključitvijo napisov v novo ljubljansko stolnico pravzaprav prvi uresničil zamisel o neke vrste lapidariju. V 18. in v začetku 19. stol. so se napisom posvečali in jih kot zgodovinske vire (deloma) vključevali v svoje zgodovinske tekste Anton Tomaž Linhart (*Poskus zgodovine Kranjske* 1. iz leta 1788 z zbirko 72 napisov) ter Valentin Vodnik (kratka *Zgodovina vojvodine Kranjske* 1825). Mejnik v razvoju pomeni ustanovitev Deželnega muzeja z lapidarijem (1821), med njegovimi predstojniki pa sta bila za urejevanje zbirke posebej zaslužna grof Franz Jožef pl. Hohenwart (po 1831) in Karl Dežman; v njegovem času je muzej dobil sedanjo stavbo (zgrajen 1885, odprt 1888, ko je izšel tudi Dežmanov vodnik s kratko predstavitvijo epigrafske zbirke) in lapidarij na stenah hodnika v visokem pritličju, kjer je bil do pred nekaj leti.

Začetki epigrafske vede na Slovenskem padejo na sredo prejšnjega stoletja. Manj kot interes domačih zgodovinarjev (Peter Hitzinger, Peter Petrucci) in zgodovinarjev iz sosedstva sosednjih (Tržičan Pietro Kandler in drugi) je pomembna vključitev napisov v velik projekt Pruske akademije pod vodstvom Theodorja Mommsena, v zbirko vseh latinskih napisov iz antične dobe. Mommsen, glavni utemeljitelj moderne epigrafske vede, je bil človek izjemne energije, pa tudi izredno kritičen in neprizanesljiv duh. Med pripravljanjem korpusa napisov se je trikrat (1857, 1866 in 1874) delovno mudil v Ljubljani, kjer je stopil v stike s tedanjimi kranjskimi starinoslovci (in imel o njih praviloma negativno mnenje). Od pomembnih tedaj vodilnih znanstvenikov so obiskali Ljubljano in druga najdišča na Kranjskem tudi Mommsenov naslednik Otto Hirschfeld (1884, 1888 in 1890), Alfred pl. Domaszewski (1881) in Anton pl. Premerstein (1899). Prvi korpus rimskih napisov s Kranjske (po zadnjem suplementu k Mommsenovemu 3. zvezku korpusa latinskih napisov iz leta 1902) je na znanstveno in tehnično visoki ravni pripravil Balduin Saria v zbirki *Antike Inschriften aus Jugoslawien I* (skupaj z V. Hoffillerjem, Zagreb 1938). To delo sta od začetka šestdesetih let nadaljevala in razvijala v smer še bolj intenzivne uporabe epigrafskih virov v historičnih raziskavah Ana in Jaroslav Šašel, ki sta z odmevnimi objavami napisov (3 zvezki *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia... repertae et editae sunt* v letih 1963, 1978 in 1986) in zlasti z vključitvijo napisov kot primarnih in zato

dostikrat najboljših historičnih virov dvignila epigrafsko vedo s sorodnimi vejami (zlasti onomastiko in historično etnografijo, pa tudi vojaško, upravno in socialno zgodovino) na svetovno raven.

Izčrpen pregled razvoja stroke, ki ga zaključuje obsežna bibliografija z okrog 250 naslovi, je prvi znanstveno napisan tekst o razvoju stroke, ki se sicer ponavadi (po krivici) označuje kot pomožna, v resnici pa je ena temeljnih ved o antiki. Označiti ga moremo kot izhodiščno besedilo za vsakogar, ki se bo pri nas posvečal epigrafiki, in pomemben tekst o (dis)kontinuiteti zanimanja za antiko in recepciji antike ter njenem raziskovanju na Slovenskem.

Uvod v kataloški del publikacije predstavlja estetsko in vsebinsko zelo dobra karta najdišč spomenikov (str. 110–111), ki odraža zgodovino nastajanja zbirke. V nekdanjem kranskem deželnem muzeju se je zbiralo gradivo iz same Ljubljane in njene okolice, z Dolenjske (Trebne, Drnovo), deloma pa tudi iz Zasavja, posamezni napisi pa so prišli na podlagi bolj ali manj slučajnih pridobitev od drugod (en iz Siscije, nekaj iz Celeje, dva miljnika z območja Ajdovščine). Napisi so objavljeni na način, ki je uveljavljen v epigrafski vedi: enote si sledijo po geografski provenienci, znotraj posameznih enot pa so napisi razporejeni po vsebinskih merilih (posvetilni, vladarski, gradbeni, nagrobni napisi), na koncu pa so skupaj (ne glede na izvor in čas) objavljeni miljniki. Objava vsakega napisa prinaša – v primerjavi s predhodnimi podobnimi publikacijami – nekatere novosti, ki naj jih posebej izpostavimo. Poleg opisa spomenika (kot je običajno) je v mnogih primerih navedeno tudi *mnenje strokovnjaka (petrologa) o izvoru materiala*, na katerem je napis. Sledi opis najdišča, navedba dosedanjih objav, nato fotografija in ponekod (v primerih slabe vidljivosti napisa) risarska rekonstrukcija. Objavi besedila napisa po merilih epigrafske vede sledita kot nova ključna elementa objave angleški *prevod* napisa in izčrpen zgodovinski, jezikovni in stvarni *komentar* s končnim datiranjem napisa. Ker so mnogi napisi, in to ne le fragmentarno ohranjeni, kot historični viri težko razumljivi ali kar nejasni, pomenita prevod in komentar pravzaprav ključ za razumevanje teksta oz. prinašata avtoričino opredelitev ob razlagi nejasnega ali spornega mesta.

V zbirki naj izpostavimo nekaj napisov in skupin napisov, ki so kot historični viri posebej pomembni ter ob njih avtoričine poglede na nekatere ključna zgodovinska vprašanja.

V strukturi zbirke je – če primerjamo število napisov po vsebini – zelo velik del posvetilnih napisov raznim božanstvom (npr. iz Emone kar 30, iz Praetorija Latobiorum kar 22) v primerjavi z nagrobniki, ki so praviloma sicer daleč najštevilčnejši ohranjeni napisi iz antike (objavljenih je npr. 40 emonskih nagrobnikov). Ob kar znamenitem in dosti proučevanem cesarskem napisu (št. 34, upodobljen tudi na naslovnici) naj omenimo – ob enakem branju in datiranju napisa kot sta ga predložila Jaroslav Šašel in Ingomar Weiler leta 1963 – le njegovo nekoliko drugačno umestitev v zgodovinski razvoj. Nekdaj (tako npr. B. Saria leta 1938 v *Antike Inschriften aus Jugoslawien I*, 170; J. Šašel leta 1970; ponatis razprave v *Opera selecta*, 285 ss.) so v napisu videli dokument, ki registrira obstoj v tem času (jesen 14/pomlad 15) ali malo pred tem deducirane rimske kolonije Emone, ki naj bi bila torej naselbina iz pozne avgustejske dobe, nastala bodisi v posredni zvezi z zadušitvijo upora panonskih legij jeseni leta 14 ali malo pred tem. Jaroslav Šašel je v razpravi o zgodnji zgodovini 15. legije (*Opera selecta*, Ljubljana 1992, 469–477; prva objava 1985) in nato avtorica v razpravi pred par leti (*The 15th Legion at Emona – some Thoughts, Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 109, 1995, 227–244) sta utemeljila tezo o zgodnji vključitvi območja Emone in Navporta v Cisalpinsko Galijo (že v Cezarjevi dobi) in verjetnem nastanku rimske kolonije že v Oktavijanovi dobi (torej več desetletij do pol stoletja prej kot se je večinsko domnevalo). Tako moremo cesarski napis razlagati kot primer cesarske darežljivosti v odnosu do mesta, ne pa kot potrdilo o njegovi ustanovitvi v tem času ali malo pred tem.

Nagrobnik sužnje Urbane (št. 58), primer napisne pesmi (*carmen epigraphicum*), v luči novejših raziskav romanizacije in kulturne zgodovine kaže na obstoj očitno premožnih in kulturno osveščenih kolonistov v mestu, ki so razpolagali z izobraženimi sužnji. Napisi z Iga z imeni avtohtonega prebivalstva (zlasti št. 82–90, 1. in 2. stol.) omogočajo enkratni vpogled v domačo družbo v zgodnji dobi rimske oblasti, družbo, ki se je sicer (vsaj površinsko) romanizirala, vendar se njena individualnost odraža prek nenavadnih avtohtonih imen. Očitno je ta družba sčasoma izgubila svoje jezikovne posebnosti ali pa teh vsaj ne moremo registrirati. Skupina napisov iz bližine Hrastnika razkriva svetišče vodnih božanstev *Savus* in *Adsalluta* iz 1. in 2. stol. (št. 108–110), ki ga moremo postaviti v zvezo s tveganim vodnim transportom čez brzice med Hrastnikom in Zidanim mostom (gl. o tem razpravo avtorice: *Savus and Adsalluta, Arheološki vestnik* 45, 1994, 99–122). Kot spomenik, pomemben tudi za kulturno zgodovino, naj omenimo nagrobnik iz 2. stol. z upodobitvijo pisarja iz Ajdovskega gradca nad Vranjem pri Sevnici (št. 119). Posebno pozornost zbujata velika koncentracija posvetilnih napisov iz beneficiarne postaje v Pretoriju Latobiorum (Trebne) s konca 2. in iz 3. stol. (št. 152–174; gl. o tem ista, *The beneficiarii consularis at Praetorium Latobiorum*, v: *Römische Inschriften – Neufunde, Neulesungen und Neuinterpretationen. Festschrift für Hans Lieb*, Basel 1995, 149–170).

Kronološka razporeditev napisov v zbirki je pravzaprav zelo podobna strukturi napisov v velikem delu rimskega sveta od Galije do Črnega morja, ki je bil vključen v državo v dobi med pozno republiko in avgustejsko dobo. Tako so le trije napisi (2 iz Vrhnik in eden iz Ljubljane) iz pozne republikanske dobe, ko je obravnavani prostor prišel pod oblast Rima (št. 1–3). Prav tako so izjemno redki napisi iz pozne antike. Predstavljenih je le 5 napisov iz 4. stol., od tega trije (oz. štirje) miljniki: dva (ali trije) iz dobe druge tetrahije (305/306; miljnik iz Ajdovščine (št. 176), Brestanice (št. 181) in (izgubljeni) miljnik iz Brestanice (str. 490; izgubljeni napisi št. 11)) in en miljnik iz dobe Julijana Odpadnika (361/362) iz Sanaborja pri Colu nad Vipavo (št. 177). Zelo verjetno krščanski je le en sam napis iz Emone (št. 76; kot krščanskega ga navajajo tudi: H. Leclercq, *Illyricum, Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie* 7/1, Paris 1926, 132; E. Diehl, *Inscriptiones Latinae Christianae veteres*, Dublin – Zürich 1970 (3. izd.), 3612; R. Bratož, *Il cristianesimo in Slovenia nella tarda antichità, Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria* 29–30 n.s. (81/82), 1981–1982, 53 št. 18). Kataloški del zaključujejo obsežna bibliografija (več kot 300 naslovov epigrafskih študij, str. 493–526) in za tovrstne publikacije nepogrešljivi indeksi (527–541).

Knjiga, ki jo imamo pred seboj, je odlično delo, za katero avtorici in izdajatelju (Narodni muzej v sodelovanju z Inštitutom za arheologijo ZRC SAZU) lahko samo čestitamo. Pohvaliti velja tudi odlično opravljeno delo tehničnih sodelavcev in urednikov, ki so pripravili tehnično dovršeno in estetsko prijetno publikacijo. Avtorica v uvodni razpravi pravilno ugotavlja, da je bila antična zgodovina pri nas v vsaki generaciji zastopana z le enim ali dvema raziskovalcema (str. 91) in da se pri nas ni razvil samostojni študij antične zgodovine s sorodnimi vedami (str. 75), kakršnega imajo srednje velike univerze v inozemstvu (v bližini npr. že v Trstu in Gradcu). Kljub temu moremo ugotoviti, da razvoj epigrafske vede pri nas ni zastajal za razvojem drugod. Tudi publikacija, ki jo predstavljamo, je dokaz, da je ta veda pri nas v velikem vzponu in da že več desetletij dosega v mednarodnem okviru odlične rezultate. Ker je sedaj pri nas strokovnjakov, ki se posvečajo epigrafiki in antični zgodovini, več kot v prejšnjih generacijah, poleg tega je stroka organizacijsko, institucionalno in s tem finančno trdnjša kot v prejšnjih obdobjih, bi mogli le želeči, da bi v prihodnjih letih dobili podobne publikacije tudi za napise iz Celeje, Nevioduna in Petovione.

Rajko Bratož

David Pearson, **Provenance research in book history. A handbook**. London : The British library, 1994. 326 strani.

V zadnjih letih se je proučevanje zgodovine privatnih knjižnic in njihovih lastnikov zelo razširilo. Raziskovanja gredo v več smeri, med njimi bi omenili le tisto, ki se ukvarja z zgodovino knjig samih, skuša razvozlati, kdo jih je uporabljal in kako so prihajale iz rok v roke. Prav raziskovalcem, ki proučujejo njihovo provenienco, je namenjen ta izčrpen priročnik. Njegov avtor David Pearson je vodja akcesije v National Art Library, ki je eden izmed oddelkov Victoria and Albert Museuma v Londonu, sicer pa je avtor številnih člankov o knjižnih vezavah in zgodovini knjižnic. Knjiga je bogato ilustrirana, vse teze so podprte s primeri in seznammi virov ter komentirano bibliografijo. Poudarek je seveda na britanski problematiki, pritegnjeno je tudi gradivo iz severnoameriških knjižnic, v manjši meri pa ostalo. V tekstu opozarja, kdaj so določene »novotarije« nastale na kontinentu, odkoder so jih Otočani praviloma prevzeli.

Namen knjige je torej dati napotke raziskovalcem, ki bi želeli identificirati nekdanjega lastnika po ekslibrisih, nalepkah, vezavah in vpisih. Na podlagi knjig, ki jih je nekdo imel v svoji knjižnici, lahko spoznamo njegove interese, obenem pa tudi dela, ki so nanj vplivala. Če so v njih lastnikove pripombe, lahko ugotovljamo njegove reakcije na ideje, ki jih knjiga prinaša. Sklepamo tudi lahko, katera dela so bila dalj časa popularna. Seveda, ko študiramo provenienco knjig, naletimo na mnogo problemov. Vpisi so nečitljivi, poškodovani, odstranjeni, prepleteni, prav tako ekslibrisi. Večkrat so uporabljene le inicialke in pa heraldični znaki, zato so delu na koncu dodane osnove te znanosti in pa napotki za iskanje po osnovnih priročnikih in seznamih historičnih biografij.

Vsako izmed identifikacijskih znamenj podrobno in posebej obravnava. Tako med vpisi opozarja na primer tudi na knjigotrška znamenja v knjigah – to so lahko le cene ali pa podobne oznake, kot so jih uporabljali lastniki knjižnic. Za Veliko Britanijo so narejene zbirke takih knjižnih oznak. V prvih 400 letih zgodovine knjige so jih našli nekaj desetstisoč. Med njimi imajo seveda posebno mesto ekslibrisi, ki nimajo le bibliografskega pomena, ampak so to tudi znamenja, ki jih proučuje zgodovina umetnosti. Naštevajo veliko število knjig in člankov o tej tematiki, tudi nekaj specializiranih revij izhaja za to področje, opozarja na razstave, ki so jih spremljali obsežni katalogi.